

PATRIMONIUL LA CONTROL

Supliment special realizat de Mesagerul de Sibiu cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la prima lege privind conservarea și restaurarea monumentelor istorice
■ 8 pagini
■ Editor: Cosmin Pal
■ Consultant științific: Ovidiu Calborean, vicepreședinte Ecomuzeul Regional Sibiu

ÎN PREMIERĂ NATIONALĂ! Mesagerul de Sibiu publică inventarul monumentelor istorice din județul Sibiu atestate oficial sub administrația austro-ungară și românească.

Recensământul patrimoniului sibian

Luni, 29 iulie 2019, se împlinesc o sută de ani de la apariția în România Mare a primei legi privind protecția monumentelor istorice. Legea este una emblematică pentru administrația românească, în condițiile în care aceasta face referire și la teritoriile noilor provincii unite cu România, inclusiv Transilvania. În premieră națională, Mesagerul de Sibiu vă propune să descoperiți, în acest supliment, evoluția monumentelor istorice din județul Sibiu, și implicit, Transilvania, de la primele cercetări și până în ziua de astăzi.

Intitulat „Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice“, actual a fost promulgat de către regele Ferdinand și publicat în Monitorul Oficial nr. 82 din data de 29 iulie. Pentru aplicarea legii a fost desemnat drept responsabil Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, prin Comisiunea Monumentelor Istorice, o comisie specială creată odată cu apariția legii. Totodată, această comisie urma să stabilească și procedurile legale privind clasarea, restaurarea, conservarea și inventarierea tuturor monumentelor istorice din țară.

De-a lungul timpului, legea din 1919 a mai fost modificată. Cea mai recentă lege privind monumentele istorice a fost promulgată și publicată în 2001, care a suferit la rândul ei mai multe modificări. Din 2001, legea spune că, o dată la 5 ani, lista monumentelor istorice trebuie reactualizată și publicată în Monitorul Oficial. Cea mai recentă listă a monumentelor istorice a fost elaborată în 2015 (publicată în Monitorul Oficial nr. 113 bis din 15 februarie 2016). Următoarea variantă a listei cu monumentele istorice ar trebui să apară la sfârșitul anului 2020. În general, lista cu prinde patru secțiuni: Arheologie, Arhitectură, Monuments de for public și Monuments memoriale și funerare.

Pentru județul Sibiu, în Lista Monumentelor Iсторice (LMI) este înregistrat un total general de 1.062 mo-

Abația Cisterciană de la Cârța

numente, din care: 1.053 poziții în lista din 2015, la care se adaugă 7 imobile clasate în 2017 și alte două clasate în 2019 pe baza demersurilor anterioare.

Din punct de vedere structural, monumentele Sibiului sunt grupate în patru categorii, în funcție de natura lor:

- arhitectură: 849 poziții în LMI 2015 și clasări recente
- monumente de for public: 13 poziții în LMI 2015
- arheologie: 163 poziții în LMI 2015
- monumente funerare/memoriale: 37 poziții în LMI 2015

Din punct de vedere valoric, lista monumentelor istorice cuprinde următoarele categorii:

- monumente din gru-

niversală): 377

- monumente din gru-

pa B (monumente istorice reprezentative pentru patrimoniul cultural local): 685

Evoluția perspectivei asupra conservării Marea' Unire în Transilvania, cu o privire

■ 29 iulie 1919 – 29 iulie 2019: un veac de la adoptarea primei legi a monumentelor istorice

Unificarea legislativă care a urmat actului Unirii din 1918 a ridicat o întreagă problematică pentru fiecare resort juridic reorganizat în intenția adaptării la situația politică nou creată. Preluarea de către administrația română a unei structuri juridice și administrative despre care s-a afirmat adeseori că era superioară în multe privințe celei care a înlocuit-o, dar care nu mai corespunde idealurilor sau, cum spunea Nicolae Iorga, năzuințelor României.

Mari, a fost analizată în mai multe rânduri și prin diverse reprezentanți de factură ideologică. Numai că, deși patrimonial cultural a reprezentat o diviziune de gală a acestui palier administrativ, cercetarea legislației specifice, a considerațiilor teoretice și a direcțiilor următe pe calea conservării, restaurării și valorificării patrimoniului au rămas în penumbra lucrărilor cu pretenții de sinteză ale literaturii de specialitate din România.

Perioada istorică pe care intenționăm să o acoperim este aceea de translatare a legislației românești în noile provincii, devenite părți integrante ale României, în primii ani după Unire.

În continuarea ideii, ne simțim datori a afirma că personalitățile ale căror opinii le invocăm nu sunt enumerate conform vreunei ierarhii, ci doar în folosul discursului nostru.

Desigur, s-au publicat numeroase studii despre colecții muzeale, monumente, opere de artă, în special în perioadele patronate de către ministerul de resort al fiecărui timp istoric sau politic scurs în cei o sută de ani de la evenimentele din 1918, mai puțin însă cu referire concretă la subiectul invocat supra, exceptia fericită constituind-o cercetătorul Ioan Opriș, cu lucrările sale, dintre care unele aparute înainte de 1989 (cităm doar câteva: *Ocrotirea patrimoniului cultural. Tradiții, destin, valoare, Editura Meridiane, București, 1986*, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988*, *La protection du patrimoine culturel en Roumanie (și ediție în limba engleză), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988*, *Comisiunea Monumentelor Istorice, Editura Enciclopedică, București, 1994*).

S-ar mai putea enumera și alte lucrări, dar extensia limitată a acestui discurs nu ne permite; ne mulțumim să subliniem că despre perioada care a precedat Unirii în Vechiul Regat s-a conturat un material mulțumitor (și prin grija lui Sergiu Nisor), dar despre

Cetatea Slimnic

starea cercetării și restaurării patrimoniului dinainte de actul politic al unirii în Transilvania, cercetarea românească este zgârcită în exprimare. Spre deosebire, bunăoară, de literatura maghiară de specialitate, care tratează critic și diferențiat pe epoci subiectul, în special prin articolele neobositului cercetător orădean Bîró József (amintim numai *Magyar művészeti és erdélyi művészeti, ETF.75, Cluj, 1935 și Az erdélyi magyar műemlékpolitika feladatai. Cluj-Kolozsvár, 1940*).

În ceea ce privește preocupările sașilor ardeleni, acestea au fost mult mai, să spunem, aplicate, în urma cercetărilor lor rezultând materiale concrete. De altfel, așa cum se va vedea mai jos, ei sunt singurii din Transilvania care au reușit să inventarieze și să cerceteze în întregime patrimoniul la a cărei creare au contribuit decisiv. Trebuie totuși amintite considerațiile asupra patrimoniului cultural ale lui Viktor Roth în paginile introductive ale diferitelor studii referitoare la patrimoniul cultural al sașilor transilvăneni, cum ar fi, spre exemplu, *Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen, Heitz, 1905*.

Cum au stat lucrurile înainte de Primul Război Mondial în Regat

Înainte de a zugrăvi taboul dificultăților și modalitatea de rezolvare prin diferite politici culturale ale noii administrații, vom face o scurtă incursiune în istoria preocupărilor legate de patrimoniul de dinaintea Marei Război.

În Tânărul regat al României, prima lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice era promulgată printr-un decret regal la 17 noiembrie 1892, lege care își preciza limpide programul, prin paragraful 11, alineatul 4, respectiv «deșteptarea și răspândirea în popor a simțului și priceperii pentru conservarea monumentelor

lor», precum și «publicarea de lucrări speciale asupra monumentelor și de instrucțiuni asupra chipului conservării sau restaurării lor».

Pentru promovarea legii și sustinerea ei științifică, se va înființa, pe lângă Ministerul Înstrucției Publice, o «Comisie a Monumentelor Istorice», alcătuită din trei membri numiți de minister, alegându-se, la solicitarea majestății sale Carol I, «dintre bărbații cei mai competenți în științele istorice sau arheologice». Prin acest act, România se înscria în avangarda statelor care au legiferat protejarea patrimoniului, ca obiectiv prioritar.

Până la acea dată, cercetarea istoriei și, implicit, a valorilor culturale ale românilor, era în grija Academiei Române, înființată în 1866 (din 1866 până la 1876 sub numele de Societatea Academică Română).

Un eveniment de o importanță specială în modelarea sensibilității conștiinței elitei românești față de valorilor materiale ale patrimoniului cultural îl reprezintă înființarea Muzeului de Istorie Naturală și Antichități, prima instituție muzeală din țările române, prima dată la Iași, în februarie 1834 (Muzeul de Istorie Naturală), apoi la București, în luna noiembrie a anului 1834, la inițiativa banului Mihalache Ghica (1796-1850) fost, vornic al treburilor din lăuntru, fiul bânumului Dumitache Ghica și frate al domitorilor Grigore Ghica și Alexandru Ghica.

Istoriografia română consideră, ușor forțat (teorie neacoperită în totalitate de argumente), considerăm noi, anul 1844 ca «inceputul activității moderne în domeniul monumentelor istorice», la temeiul acestei afirmații stând înființarea, în ambele principate, a unor servicii de specialitate, însărcinate cu repararea bisericilor «neînchinate».

Revenind la legea din 1892 și la Comisiunea Națională a Monumentelor Istorice, aceasta va avea ca atribuții principale, urmate de alte acte asemănătoare, care au condus, până la urmă, la întemeierea Asociației Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum-Egyesület), în toamna anului 1859.

În 1872 statul a preluat sarcina îngrăjirii monumentelor, înființând un Comitet Provisoriu al Monumentelor, în timpul ministrului Pauler Tivadar, primul președinte fiind Szalay Agoston.

După înființarea MOB-ului, rezultatele studiilor și cercetărilor au fost preluate de publicația Academiei Maghiare, *Monumenta Hungaria historica*. Definitivarea regulamentului de funcționare al MOB-ului a petrecut în 1909.

În atribuțiile MOB intrau trei categorii de probleme: inventarierea și descrierea monumentelor, întreținerea și restaurarea monumentelor și valorificarea monumentelor, prin publicații științifice.

Dintre problemele întâmpinate de aplicarea legislației cităm, succint: sustinerea monumentelor, menținerea monumentelor, cazurile de distrugere ale monumentelor și sancțiunile aplicate pentru cei care participă la distrugerea patrimoniului; o altă problemă a constituit-o proprietatea, dat fiind că cele mai multe monumente sunt în proprietăți private, «în cel mai bun caz în proprietatea bisericii».

Protectia monumentelor istorice în fostul imperiu auto-ungar

Actul de naștere al protecției monumentelor istorice în Ungaria, ca parte a Monarhiei Austro-Ungare, este Legea XXXIX din 1881, care decreta apariția Comitetului Național al Monumentelor – *Müemlék Országos Bizottsága*, care va fi amintit mai departe ca MOB.

Ca parte integrantă a Ungariei, după 1867, Transilvania se va înscrie sub sancțiunile aceleiași legi și va beneficia în egală măsură cu celealte ținuturi de programele de cercetare și restaurare ale Statului Ungar.

Preocupările pentru conservarea și protejarea patrimoniului cultural în cadrul monarhiei Habsburgice datează încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, în acest scop fiind creată la 1850 o Comisie Centrală în capitala Viena, în tandem cu Academia, for care va tutela ulterior domeniul.

Pentru Transilvania, apariția publicațiilor de marcă au reprezentat puncte majore de reper în trezirea interesului pentru «antichitate», apoi pentru monumentele considerate «naționale», în sensul de patrimoniul cultural al fiecărei națiuni: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* (începând cu 1843), *Archaeologiai Közlemények* (anul primei apariții), *Archaeologiai Értesítő* (din 1868-69) – le-am numit, desigur, pe cele mai importante.

Români și-au avut revista lor, *Transilvania*, înființată în 1868 ca organ al Asociației transilvane pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA), cuprinzând, printre altele, materiale de critică și creație literară, istorie și filosofie.

Să nu uităm apoi că la Sibiu a fost deschisă spre public, în 1817, colecțiile baronului Samuel von Brukenthal, ale palatului care-i poartă nu-

mele, urmate de alte acte asemănătoare, care au condus, până la urmă, la întemeierea Asociației Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum-Egyesület), în toamna anului 1859.

După înființarea MOB-ului, rezultatele studiilor și cercetărilor au fost preluate de publicația Academiei Maghiare, *Monumenta Hungaria historica*.

Definitivarea regulamentului de funcționare al MOB-ului a petrecut în 1909.

În atât de multă vreme, în trei categorii de probleme: inventarierea și descrierea monumentelor, întreținerea și restaurarea monumentelor și valorificarea monumentelor, prin publicații științifice.

Dintre problemele întâmpinate de aplicarea legislației cităm, succint: sustinerea monumentelor, menținerea monumentelor, cazurile de distrugere ale monumentelor și sancțiunile aplicate pentru cei care participă la distrugerea patrimoniului; o altă problemă a constituit-o proprietatea, dat fiind că cele mai multe monumente sunt în proprietăți private, «în cel mai bun caz în proprietatea bisericii».

Prevederi legislative

Ce se întâmplă, aşadar, în situația în care proprietarul «nu dorește, nu are bani sau dorește să construiască ceva în locul monumentului»? În acestă situație, în Europa, legile stabilesc clar că monumentele declarate ca atare sănătoase pot fi pe cale legală naționalizate.

Pentru a susține acest program de protejare a monumentelor istorice, statul trebuie să bage adânc mâna în buzunar. Obținerea fondurilor nu a fost o obligație ușoară, bugetul pentru acest domeniu fiind mereu la limită. Astfel s-a recurs la solicitarea sprijinului din partea binevoitorilor privați. Un susținător important al programului a fost Biserica Romano-Catolică, care a contribuit cu un fond care s-a ridicat, între 1873 și 1901 la suma de 1.887.499 de coroane și 73 de fileri, din care 800.000 de coroane au fost alocate deplasărilor, relevelor, cercetării și evidenței. Restaurarea efectivă a rămas în mare parte ca sarcină a comunităților sau a proprietarilor privați cu potență economică.

Oricum, s-au efectuat restaurări masive la unele monumente din Baia Mare, Brașov, Sibiu, Hunedoara. O atenție specială a primit Alba Iulia, precum și unele case nobiliare precum Bonțida, Acâș și.a.

Cea mai importantă reali-

patrimoniului cultural înainte și după specială asupra patrimoniului construit

zare, cu toate neajunsurile ei inerente, specifice pioneratu lui, este repertorierea monum entelor istorice din Ungaria (deci și din Transilvania), cu aportul considerabil al episcopului Ipoly Arnold, până la 1906 fiind repertoriile cca. 4000 de monumente.

Izbucnirea războiului a surprins situația protejării patri moniului într-o stare mulțu mitoare, cu mari speranțe pen tru viitor.

Integrarea în România Mare: Transilvania – un «câmp al artei bizantine»

Alinierea activității de pro tejare a monumentelor din Transilvania la sistemul na tional nu poate fi gândită fără contribuția inestimabilă a personalității lui Alexandru I. Lapedatu.

Plecăt de timpuriu din Transilvania, a avut o carieră științifică remarcabilă. A publicat studii de istorie na tională, pentru care a obținut premiul Fundației Universitare Carol I și și-a încununat cariera cu un titlu de doctor al Universității din Bruxelles.

A fost implicat încă de la început în activitatele Comisiunii Monumentelor Istorice din România, fiind desemnat ca secretar al acesteia în 1904, funcție în care a rămas până în 1919, an în care a fost ales președinte al Secțiunii pentru Transilvania și părțile mărginoase a Comisiunii Monumentelor Istorice.

Instituția își va începe activitatea ceva mai târziu, timp în care se înființează și o «Comisiune pentru reforma organizării muzeelor din Transilvania» (1921), al cărei președinte devine, de asemenea, Alexandru Lapedatu.

Activitatea Secțiunii pentru Transilvania și părțile mărginoase a Comisiunii Monumentelor Istorice nu a fost deloc una facilă. Din colo de absența unui reper toriu al monumentelor – cel realizat de către instituția similară maghiară nefiind preluat, regimul de propri etate, divergențele de opinie ale cercetătorilor români, maghiari și sași asupra inten sătății și cantității apor tului cultural la patrimoniul Transilvaniei, lipsa finanțării sau absența unei educații în sensul respectu lii pentru patrimoniul, inclusiv cel ecclastic, au consti tut tot atâtea obstacole ale Comisiei.

În ceea ce privește politi cile culturale ale României Mari pentru Transilvania, statul s-a trezit în fața a trei mari curente și a unei multitudini de opinii paralele. Pe de o parte cercetătorii de limbă germană revendicau contribuția cea mai însemnată la constituirea fondului istoric construit al Ardealului (ca exponenti ai acestui curent îi vom consemna doar pe Viktor Roth și Michael Thalgott). Prin munca

temeinică, de cercetare și re portiere a patrimoniului na tional, aceștia au reușit să dețină un inventar complet al patrimoniului lor. În bună stare erau și monumen tele, prin devotamentul comunităților locale.

Maghiarii, pe de altă parte, așa cum afirma Bîró József, consideră că marea lor contribuție la patrimoniul cultural al Ardealului este aceea de a fi avut o cultură care a «făcut mereu parte din cultura europeană», cu alte cuvinte, de a fi absorbit și interpretat ma rile curente stilistice europeene în acest spațiu.

Români, în principal prin Coriolan Petranu, vedeaau Transilvania ca un «câmp al artei bizantine».

A fost continuată inven tarierea monumentelor istorice, cu toate că aceasta nu a fost definitivată până în 1948, iar în ceea ce privește activitatea de restaurare s-au executat diferite lucrări la monumente importante, cum ar fi biserică Sfântul Nicolae din Făgăraș. Se impunea a preciza că fondurile au fost distribuite, în mare măsură echitabil, tuturor etniciilor și cultelor. Bine repezentate au fost și cercetările arheologice din Transilvania, în special prin efortul Universității din Cluj.

Să venit legea monumentelor din 1919

Cum legea din 1919 face doar precizarea, la art. 6, că «Până la publicarea inventariului monumentelor, toate bisericile și mănăstirile zidite pană la anul 1834 se clasăză provizor monumente istorice cu toate odoarele lor», sarcina întocmirii listei rămâne a comisiei monumentelor, urmând ca obiectivele să fie clăsite individual, prin de crete regale. După cum spuneam, inventarul nu a fost niciodată definitiv, o lista oficială urmând a fi publicată abia la 1955. Stranie este soarta listei monumentelor din 1905, cunoscuta ca «Lista Gerecze», care nu a fost nici abrogată, nici confirmată de noua administrație, deși, pe lângă monumente importante ale magiarilor și germanilor, include o bună parte a monumentelor românești; pentru actual județ Sibiu, capitol pe care îl publicăm în acest material, avem, spre exemplu, bisericile ortodoxe din Răsăni, Fofeldea, Săliște, s.a.

În ceea ce privește arheologia, rămâneam cu lista neoficială a năsăudeanului Iulian Marțian, cea din 1920, respectiv *Archaeologisch-prae-historisches Repertorium für Siebenbürgen, 1909; Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița, 1920*.

Separat, sașii din Ardeal publică lucrarea lui M. Csaki: Inventarul monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești. Cluj, 1923.

29 iulie 1919

BUDORUL OFICIAL

Am decretat și decretăm : Sub rezerva ratificării șteverne a Corpului Legiuitor, să se urmărească monumentelor răscinătă cu decretul N. 829 din 25 Aprilie 1913 și publicată în Monitorul Oficial N. 21 din 28 Aprilie 1913 se alărgă și se folosește cu cetea următoare :

Art. 1. Se înșine cu sub autoritatea ministrului Cultelor și instrucției publice consimile monumentelor istorice.

Art. 2. Scopul comisiei este :

- a) să îngrijescă de conservarea statului și locuințelor preistorice, clasice, medievale și în general istorice, și să conservă monumentele arheologice și obiectele istorice;
- b) să aducă la cunoaștere publicului interesul istoric și de cunoaștere și să încurajeze cercetările istorice și de cunoaștere;
- c) să supravegheze toate căpușurile și căutările de monumente și obiecte vechi, care nu sunt și nu pot fi achiziționate de proprietarii lor, sau prin lege specială.

Dacă comisie va acorda și conserva și să rețină și să urmărească obiectele de interes istoric și de cunoaștere, să le înțeleagă că este în interesul statului să le cumpere și să le achiziționeze.

Art. 3. Orice imobil sau obiect mobilă, aparținând partenerilor săi, să fie cumpărată de proprietarii lor, sau de către statul român, să se poată fi achiziționată și să se urmărească și să se supravegheze.

Unitatea de restaurare sau reparație, cum și orice căutare întreprinsă fară autorizația statului, se vor aplică penale de 100–500 lei și căutașul reponzorii monumentelor sau ruinei și fabricantul de reparații și căutașul de monumente și obiecte vechi, care nu sunt și nu pot fi achiziționate de proprietarii lor, sau de către statul român, să se poată fi achiziționată și să se urmărească și să se supravegheze.

Art. 4. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 5. Comisia se prendă de ministerul Cultelor și instrucției publice, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 6. Comisia se prendă de ministerul Finanțelor, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 7. Comisia se prendă de ministerul Afacerilor Interne, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 8. Comisia se prendă de ministerul Finanțelor, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 9. Comisia se prendă de ministerul Finanțelor, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 10. Comisia se prendă de ministerul Finanțelor, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 11. Comisia se prendă de ministerul Finanțelor, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 12. Comisia se prendă de ministerul Finanțelor, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 13. Comisia se prendă de ministerul Finanțelor, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 14. Comisia se prendă de ministerul Finanțelor, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 15. Toate legale, regulate și orice altă dispoziție contrar acestei decrete sunt și rămasă obsolete.

Art. 16. Ministrul Nostru secretar de Stat și deputatul său, în funcție de la învestirea său, încearcă să încurajeze cercetările și instrucția de la înspărtirea de la învestirea său, în funcție de la înspărtirea de la învestirea său.

Art. 17. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 18. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 19. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 20. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 21. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 22. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 23. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 24. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 25. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 26. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 27. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 28. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 29. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 30. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 31. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 32. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 33. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 34. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 35. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 36. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 37. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 38. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 39. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 40. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 41. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 42. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 43. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 44. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 45. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 46. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 47. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 48. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 49. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 50. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 51. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 52. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 53. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 54. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 55. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 56. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 57. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 58. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 59. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 60. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 61. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 62. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 63. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 64. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 65. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 66. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 67. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 68. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 69. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 70. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 71. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 72. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau reparație, care să urmărească și să rețină și să urmărească monumentele istorice și de cunoaștere.

Art. 73. În cadrul statului, se vor crea unități de restaurare sau

Inventarul monumentelor istorice

În continuare vă prezentăm monumentele istorice care au fost catalogate în anii 1890 – 1904 și publicate oficial în 1905. Acestea sunt însoțite de numele localității (în limbile maghiară și germană, cu traducere în română), denumirea monumentului, inventarul și bibliografia aferentă fiecărui obiectiv. Prezentarea monumentelor respectă organizarea administrativă din acele vremuri, când Transilvania era în Imperiul Austro-Ungar, cu precizarea că județul Sibiu de astăzi include localități care, în vremea respectivă, făceau parte din alte structuri administrative.

Legenda:

X – monument istoric prevăzut în legislația din 1905, dar și în Lista Monumentelor Iсторice din 2015
Q – monument istoric amintit în legislația din 1905, care mai există fizic, dar nu mai figurează în LMI din 2015
/ – monument istoric atestat în 1905, despre care nu se cunosc date în prezent

Județul TÂRNAVĂ MARE

Agnetheln. L. Szent-Ágotha. **Agnita** [X]Q

Almákerék (Malmkrog). Ág. ev., hajdan r. k. háromhajós, csúcsives templom, románkori toronynal. **Mălăncrav – biserică evanghelică, fosta romano-catolică, cu turn în stil roman, cu 3 nave** [X]Q

Szárnysas oltár. **Altar cu aripi** [X]Q

Falképek. **Fresce** [X]Q

H. I. jel. M. Biz. 1873. 125. 129.

D. G. Fielkey (?) ev. lelkész jel. M. Biz. 1874. 142.

Alaprajz. Tollrajz vázlat. M. Biz. 1874. 142.

Schem. Trans. 1882. 76.

Eml. Arch. Ért. VIII. 20. 1878. 193.

Falképek, említí Nemes Ö. : M. Biz. 1895. 58. 67.

O Rex Gloriae feliratú és egy 1440-ből való harang. **Clopot din 1440 – „O Rex Gloriae”** [X]Q

Müller Fr.: Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 214. 218. 225.

Apaffy Gy. síremléke. 1635. (Ma a N. Múz.-ban.) **Mormânt Apaffy Gy** [X]Q

Litteraturás Csarnok. 1840. 23–24. sz. Nemz. Társ. 1832. II. 106.

Mártonffy Ignácz : Regélő P. Divatlap. 1844. 52.

Kőváry L. : Erd, r. 296 — 7.

Reform. 1874. 312.

Egynehány hazai utazások. 66. 1.

Nagy István: Századok. 1874. 186.

Mesteréről. Arch. Ért. 1889. 275.

Schässburg. Führer. 1895. 25.

Gerecze P.: Mo. t. eml. 299. 1. 337. 339.

Éber L.: Arch. Ért. 1902. 97—113. Képekkel. 185. 1.

Rajz. Cserna K.-tól. O.-M. Mon. Mo. VII 485.

Almen. L. Szász-Almád. Alma

Alsó-Rákos. Sükkösi Gy. által épített kastély. 1624.

Kőváry L. : Erd. r. 237—8. Harang 1498. a ref. templomban.

Mihályvára a rákosi szorosban.

Orbán B. : Székelyf. I. 200—201. Képekkel. 204-5. (Tévedésből Alsó-Fejér vm.-ben Sz.-Mihályfalvánál, 107. hasábon is lenyomva.)

Apaffy Gy. síremléke. L. Alma-kerék.

Arbegen. L. Egerhegy.

Asszonyfalva (Frauendorf). Ág. ev. megerősített templom, a hajó és sanctuarium közti toronynal. **Axente Sever – biserica evanghelică** [X]Q

G. Schuster ev. lelkész jel. M. Biz. 1875. E. Sigerus : S. S. Burgen. Fényképei. M. Biz. 1875. 56.

Gloria in excelsis Deo stb. 1699. feliratú harang. Müller Fr. : Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 236. **Clopot cu textul „Gloria in excelsis Deo stb. 1699”** [X]Q

Nyugatra a magaslaton a N.-Küküllő balpartján 120 négyzetből, háromszoros sánccal körülvett táborthely.

M. J.: Ackner: Jahrb. d. C. Com. 1856. I. Ipolyi : Arch. Közi. II. 238.

Baráthely (Prétai). Ág. ev. kora csúcsives temploma, Csúcsives kapuja.

J. Dreser ev. lelkész jel. M. Biz. 1874. 142. **Brateiu – biserica evanghelică** [X]Q

Fr. Müller: Die verth. Kirch. Mittheil. d. C. Com. 1857. 269.

Grosz-Alisch. L. Nagy-Szöllös. Grosz-Kopisch. L. Nagy-Kapus.

Grosz-Laszlen. L. Szász-Sz.-László. Grosz-Scharesch. L. Nagy-

Hasság (Haschagen). Régi harang Magister Leonardus-tól. 1429. Hașag – **clopot vechi, realizat de meșterul Leonardus în 1429** [Q]

Dr. Teusch S. D.: Arch. Ért. VI. 50.

Régi elpusztult templom.

Eine untergeg. Kirche auf der Schorestener Markung. Korrespb. VII. 1884. 4—6.

Aranyozott ezüst serleg. 1651. **Cupa aurită 1651** [Q]

Reissenb. Kirchl. Kunstdenkmal. II. Serie 1. Lif. 5. Radiscs Jenő: Arch. Ért. 1896. 79.

Harang. 1429.

Reissenb. Kirchl. Kunstdenkmal. II. Serie 1. Fif. 5.

Henndorf. L. Hegen.

Hegen (Henndorf). A nétusi (neithausi) kapu előtt jobbra a falu végén egy hágba falazott római sírkő. **Netuș – Piatră funerară română** [Q]

C. Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1876. 279.

Ág. ev. átmeneti korú templom.

J. Laszler leik. jel. és rajza. M. Biz. 1874. 142.

Județul TÂRNAVĂ MICĂ

Alsó-Bajom (Bonnesdorf). Mithraeum. **Boian Mithraeum** [Q]

Eml. Arch. Ért. 1895. 374.

Ág. ev. csúcsives templom, megerősítve. 1402. Bis evang renovata

Egyik harangján O Rex gloriae stb. 1644. Másikon Verbum domini manet stb. felirat. **Pe clopot există inscripție „Rex gloriae” și „Verbum Domini manet”** [X]Q

Fr. Müller: Die Vertheid. Kirch. Mittheil. d. C. Com.

1857. 270—1. Fametszétekkel.

Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 218. 233.

M. Herzig lelkész jel. M. Biz. 1874. 142. L. még. 1875.

1. 13.

E. Sigerus: S. S. Burgen.

Balázstelke (Klein-Blasendorf). **Blăjel**: „Verbum Domini manet in aeternum. Anno Domini 1592”. feliratú harang.

Dr. R. Theil: Korrespdbl. 1878. 45. **Pe clopot: „Verbum Domini manet in aeternum. Anno Domini 1592”** [Q]

Sematismul. Fogaras. 1900. 611.

Muzsna (Meschen). Ág. ev. csúcsives templom és templom-kápolna.

Síremlékek. Moșna – **morminte – biserică evanghelică** [X]Q

Fr. Müller: Die Verth. Kirch. Mittheil. d. C. Com. 1857. 265.

Fametszétekkel. Fr. Josophisch és Fr. Müller jel. a M. Biz.

1873. 127. és

1874. 142. H. I. jel. M. Biz. 1873. 127. 129. 132. Arch. Ért.

20. E. Sigerus: S. S. Burgen.

A templom-kastély rajza. Cserna K. O.-M. Mon. Mo. VII.

O Rex gloriae veni cum pace és Da pacem Dominus 1548. feliratú harangok. **Clopot cu inscripție „O Rex gloriae veni cu pace” și „Da pacem Dominus”** [X]Q

Müller Fr.: Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 222. 229. Dr. R. Theil: Korrespdbl. 1878. 44.

Kehely.

Müller: Die Verth. Kirch. Mittheil. d. C. Com. 1857. 265.

Nagy-Kapus (Grosz-Kopisch). Ág. ev. Templom. **Copşa Mică – biserică evanghelică** [X]Q

A sekrestye ajtó fölött az Isten báránya. 1569. **Deasupra scutiei, Mielul Domnului** [X]Q

Szárnysas oltár. **Altar cu poliptic** [X]Q

Fr. Müller: Die Verth. Kirch. Mittheil. d. C. Com. 1857. 265.

S. I. Theil ev. pap jel. M. Biz. 1874. 142. E. Sigerus: Burgen.

Régi harang felirat nélküli és Verbum Domini manet stb. 1569. feliratú harang. Müller Fr.: Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 209. 229.

Kehely a XV. századból. **Urnă din secolul XV** [X]Q

Pulszky K. : Ötv. kiáll. 1. II 104. 1. 103. Go. szám.

Nagy-Sáros (Grosz-Scharész). Ág. ev. templom csúcsives sa-

ariuma. **Šaros pe Târnave – biserică evanghelică** [X]Q

B. Fr. Capesius ev. pap jel. a M. Biz.-hoz. 1875. 56. E. Sigerus: S. S. Burgen.

Nagy-Selyk. (Marktschelken) Ág. ev. templom. **Seica Mică – biserică evanghelică** [X]Q

Fr. Müller: Die Verth. Kirch. Mittheil. d. C. Com. 1857. 265.

Érthetetlen feliratos és Mit Gottes hilfe mich gegossen ha-

hannes Mottka in Hermannstadt 1647. feliratú harang. **Clopot textul „Mit Gottes hilfe mich gegossen hat Johannes Mottka in Hermannstadt 1647”** [X]Q

Müller L: Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 223. 233. A felirat fa-

le képével. III. tábla b.

Neithausen. L. Nétus.

Neudorf. L. Szász-Újfalu.

Neustadt. L. Újváros.

Niemesch. L. Nemes.

Oláh-Gyukos. (Helyesebben : Oláh-Tyukos.) G. k. templom 17.

Sematismul. Fogaras. 1900. 615.

Oláh-Ivánfalva (Walachisch-Ebersdorf). **Ighișu Vechi – bis-**

greco-catolică [Q]

G. k. fatempl. Sematismul. Fogaras. 1900. 555.

Eperjesi-féle kúria.

Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 146.

Paratély. L. Baráthely. Peschendorf. L. Bese.

Prépostfalva (Probstdorf). Régi harang, felirat nélküli és 1650.

Târnava – clopot din 1650 [X]Q

Müller Fr. : Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 210. 234.

Probstdorf L. Prépostfalva

Crăciunice ale județului Sibiu la 1905

Baasen. L. Fels -Bajom Bazna Ev. ref. templom. biserică evanghelică	Gogeschdorf L. Gyákos. Grosz-Propstdorf L. Nagyekemez . Gyákos (Gogeschdorf). Harang. 1486. Târnava – clopot din 1486 D. G. : Teutsch. Korrespdbl. 1881. 27 Kis-Ekemez (Klein-Probstdorf). Leonardus mester harangja. Târnăvioara – clopot meșter Le-onardus Mikeszásza (Feigendorf). Római út nyomai. Urme drum roman
Köz. biz. jel. M. Biz. 1901. 59. Bonnesdorf L. Alsó-Bajom. Durless L. Darlasz. Dárlós Feigendorf L. Mikeszásza. Felldorf L. Fületelke. Fels -Bajom vagy Bázna (Baasen). Ág. ev. templom. 1504. Fr. Müller: Die Verth. Kirch. Mittheil. d. C. Com. 1857. 271. Fametszettel. A templom-kastély fényképe. M. Biz. E. Sigerus: S. S. Burgen. Két régi harang. Egyiken O Rex gloriae stb. felirat. Pe clopot – „Rex gloriae” Müller Fr.: Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 214–218. 229. A feliratot közli Mökesch M. Sa-mu. Mittb. d. C. Com. 1859. 227. Dr. R. Theil: Korrespondbl. 1878. 44. A mészréteg alatt falképek. Fresce sub tencuială G. Schuster ev. leik. jel. M. Biz. 1877. 142. és 1875. 1. 13.	Jahrb. d. C. Com. 1856. 20. C. Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1876. 273. Ipolyi : Arch. Közi. II. 238. R. k. templom. Helyreállított 1797. Régi harangja renováltatott 1649. Schern. Trans. 1882. 130—1. Biserica romano-catolică renovată 1797, clopot renovat 1649 Ev. ref. templom. Harangja. 1591. Clopot biserica evanghelică 1591 Dr. R. Theil : Korrespdbl. 1878. 45. Völcz (Wölz). Harangok. 1471., 1529. és 1629-ből. Elciu – Clopote din 1471, 1529 și 1629 Dr. R. Theil: Korrespl. bl. 1878. 45.

Județul Alba

Buzd. Ág. ev. templom. Buzd – biserica evanghelică Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 59. Kiskérék . G. k. templom. 1743. Broșteni – biserică greco-catolică Sematismul. Fogaras, 1900. 189. Kis-Ludas . (Gieszhübel.) Ág. ev. templom 1300. Gusu – biserica evanghelică J. Kleierath ev. leik. jel M. Biz. 1875. 56. Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 39. G. k. fatemplom. biserica greco-catolică Sematismul. Fogaras, 1900. 553. Pókafalva (Törnen). Egykor Ferencz-rendi zárdája. Păuca – mănăstire franciscană Rupp: Mo. helyr. t. III. 285. Ág. ev. templom. biserică evanghelică Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 59. XIV. századi harang a négy evang. nevével és Gloria in excelsis Deo Georgius Mergeller Coro-nensis me fudit felirattal Clopot cu inscripții din sec. XIV cu cei 4 evangeliști și textul „Gloria in excelsis Deo Georgius Mergeller Coronensis me fudit”	D. G. : Teutsch. Korrespdbl. 1881. 27. Preszáka . G. k. fatemplom. Presaca – biserica greco-catolică Sematismul. Fogaras. 1900. 535. Salzburg . L. Vízakna. Sárd. Római feliratos kövek. Ocna Sibiului – pietre inscripționate cu caractere romane Inscriptiones Sardiensi. Mult századi névtelennek +Bod B. ?) 2. lap 4. r. és egy papír szele-tre írt jegyzetei és felirat másolatai. Kézirat az Erd. Múz. kt.-ban. Bőv. Torma K. Report. 169 1. Fejérvárra vezető úttól jobbra jelentékeny római alapfalak. Ruine de ziduri romane / M. J. Ackner: Jahrb. d. C. Com. 1856. I. után. Ipolyi A. : Arch. Közi. II. 239. C. Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1876. 306. Ev. ref. templom. Köz. biz. jel. M. Biz. 1901. 59. Sorostély . (Schorosten, Schorsten.) Római emlékkövek lelőhelye. Șoroștin – pietre romane C. Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1870. 309. H. Thomas Hoc Gallo Unger Soli Deo gloria G. R. 1568. feliratú harang. Müller Fr. Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 231. Clopot cu textul „Hoc Gallo Unger Soli Deo gloria G. R. 1568” Székács-Preszáka. L. Preszáka. Presaca de Secas – vezi Presaca Szt.-Mihályfalva. Az egykori Szt.-Mihálykó vár Pálloskostora. Boarta – fostă cetate cu mă-năstire Rupp : Mo. helyr. t. III. 235—236. Szentmihálykői vár romjai. Ruine cetate
---	---

Județul FĂGĂRĂS

Kercz. Cisztercita-apátság és templomrom. Cârța – biserică cisterciană și ruine Sanctuariuma ma ág. ev. templom. Épült az átmeneti ízlés korában. Erste Ansicht der K. Abtei-Runien. Kőrajz. 1822 Rómer-hagy. M. Biz. Müller Fr. : Die KM. Baud. 47. Seivert G.: Die Stadt Hermanstadt. 21. A kerczi apátság. F.-Czinár : Mon. II. 120—121. Kőváry L. : Erd. r. 262—3. Rupp: Mo. helyr. t. III. 210—212. Knauz N. : M. Sion. 1868. 401. W. Schmidt : Die eist. Abtei u. 1. Frau zu den Kerzen. Hermanstadt. 1868. Arch. Ért. VIII. 21. H. I. jel. M. Biz. 1873. 129. Mokesch jel. M. Biz. 1874. 142. Rómer Fl.: Arch. Közi. XI. I. füz. 1 — 11. 5. Képpel. Arch. Ért. 1890. 379.	Reissenberger : Die Kerzer Ablei von Ludwig Reissenber-ger. Mit zahlreichen Illustratio-nen. Herausgegeben vom Ausschluss des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Fler-manstadt. 1894. In Commission bei Franz Michaelis. Nagy 8r. 59 1. 17 ábra. I—VI. tábl. Ism. Kővér Béla. Arch. Ért. 1894. 253—256. L. még 188. 1. Békefi : Századok. 1894. 636—643. Leipzig Zentralblatt. 1895. 4. sz. Békefi R. : A pásztói apátság tört. 32. 1. — — A císzst.-rend tört. Mo. 9. Képpel. Kerczi apátsági templom főhomlokzata. Rajz. Háry Gy. : O.-M. M. Mo. VII. 51. Vezeklősűl a templomban. Rómer: Arch. Ért. VI. 123. Képpel. Oláh-Újfalu . G. k. fatemplom. 1783. Nou Român – biserica greco-catolică Sematismul. Fogaras. 1900. 331.
--	---

Județul Sibiu

Boicza. Vöröstoronyi várkastély. Boia – castelul Közig. biz. jel. M. biz. 1901. 79. Bolyai kastély. Castelul din Buia Kőváry L. : Erdély régiségei. 237. Bongárd. G. k. fatem-plom. 1760. Bungard – biserică greco-catolică din lemn – dis-părută Schern. Szamosújvár. 1900. 90. Doborka (Dobring). Ág. ev. templom. 1481. Síremlékek. Dobărca – biserică evanghelică 1481 + morminte I >t tornyú, szabálytalan hatszögű vár. R. Lederhilper ev. lelkész jel. M. Biz. 1875. 50. Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 79. Dobring . L. Doborka. Dolmány (Thalheim). Románizl. templom. Daia – biseri-č stil roman L. Gottermayer ev. lelkész jel. M. Biz. 1874. 142. G. k. fatemplom. Cseréppel földve 1863-ban. Sematismul. Fogaras. 1900. 223. Felek (Freck). Ág. ev. templom. Románizl. nyugati kapu. Szószék. Avrig – biserică evanghelică – portal în stil romanic J. L. Neugeboren ev. lelkész jel. M. Biz. 1874. 142. Közig. biz. jel. 1901. 79. Fels -Sebes és Rakovitz között állítólag római tábor helye. Racovița – urme tabără romană Ackner : Die Colonien in Sieb. 37. C. Goos : Ver
---

Județul Sibiu

Említő Ackner: Jahrbuch. 1850. Ipolyi : Arch. Közi. II. 203.

Michelsberg. L. Kis-Disznód. Mühlbach. L. Szász-Sebes.

Nagy-Apold (Gross-Pold). Római nyomok.

C. Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1870. 299. Ein neuentdechter Heidenkirchhof zu (iosspold in Siebenbürgen. Mittheil. d. C. Com. 1857. II. 108.

Ág. ev. templomtorony kapuzata fölött domború mű hat alakkal.

M. J. Ackner: Jahrb. 1856. I. Ipolyi : Arch. Közi. II. 233.

Müller Fr. : Die Kirch. Baud. 40.

Egykor kettős fallal erősített több tornyú várából csak egy bástya áll fenn.

Ipolyi : Arch. Közi. 261.

Nagy-Csűr (Grossscheuern). Ág. ev. templom. **Sura Mare biserică evanghelică** [XQ]

Fr. Müller : Die Vertheit. Kirchen. Mittheil. d. C. Com. 1857. 205.

Schüller I. ev. lelkész jel. M. Biz. 1874. 142.

Nagy-Disznód (Heltau). **Cisnădie – biserică evanghelică** [XQ]

Nagy- és Kis-Disznód. Blätter für Geist stb. Kronstadt. 1845. 16.

Lukács Béla: Nagy- és Kis-Disznód. Vas. Ujs. 1861. 1. Keleti G. rajza.

Ág. ev. templom és templomkastély.

Müller Fr. : Die Kirch. Baud. 41. Kőváry L. : Erd. rég. 251.

Lelkészijel. M. Biz. 1874. 142. Irónvázlatú rajzai. M. Biz. 1874.

Említe Arch. Ért. 1878. 197.

H. I. : Nagy-Disznód hegyi temploma. Arch. Ért 1879.

342–4. Alaprajzzal. A templom helyreállításáról. 1889. 274.

Hutter János síremléke az ág. ev. templomban.

Gipszmásolata.

E. kiáll. k. 2414.

Gerecze P. : Szobr eml. 82.

Szárnys oltárának képei. **Altar poliptic** [XQ]

Pulszky K. : Arch. Ért. 1879. 278.

Egyházi szerek.

Pulszky K. : Arch. Ért. 1879. 265.

Aranyozott ezüst kereszt.

Reissenberger L. : Mitt. d. C. Com. 1861. 147–55. Kép.

Ereklyetartófeszület a XV7. századból.

Pulszky K. : (.) kiáll. I. I I t. 46–8. 1. Képekkel. Ötvöss.

rem. 1. 121 – 2. Fénynyomatú képpel. Cserna K. rajza. O.-M.

Mon. Mo. VII. 99. és VIII. k.

Urmutató a XV. századból, áttetsző zománczzal.

Pulszky K. : Mint előbbi. I I . t. 48. 1. 19 Go. sz. Ötvöss.

rem. I I . 01 – 2. Rézkarczú képpel. Kárasz Leo: Arch. Ért. 1892.

198–9.

Nagy-Disznód (Heltau) mellett levő Götzengburg hegynen

Marienburg Geografiája szerint romok álltak.

Höngeburg (Hünenburg) nevű hegyen falak álltak.

Ackner: Jahrbuch. 1856. I. Ipolyi : Arch. Közi. II. 262.

Kőváry : Erd. rég. 56.

Nagy-Ludas (Gross-Ludosch). Román tornyú templom. **Lu-**

dos – biserică cu turn în stil romanic – dispărută

Müller Fr. : Die Kirch. Baud. 40.

G. k. fatemplom.

Sematismul Fogaras. 1900. 555. **Nagy-Szeben. Sibiu** [XQ]

toate există

Ung. Mag. 1788. IV. 397.

Régi képe a M. N. Múz.-ban. Bubics 59–00. Nagy-Sze-

ben városának képe. 1099-ből. Nemz. Társ. 1832. II. 26.

Ueber die Sage von Hermannstadts Gründung. Als Probe aus den Untersuchungen über die Heimath der Deutschen in Siebenbürgen. J. C. Schuller. Blätter für Geist edt. Kronstadt. 1838. 18.

Kurz Anton : Das rothe Büchel der Stadt Hermannstadt.

Mitgetheilt v. —. Magazin f. Gesch. u. Litt. Sieb. I. 1844 –

1845. 239.

—Jahresrechnung des Johann Waida Bürgermeisters v. Hermannstadt für das Jahr 1593. Aus dem Original mitgetheilt v. —. Sieb. I. 1844–1845. 285. II . 1846– 1847. 474.

De provincia Cibiniensi. Blätter. 1847. 44.

Szeben alapítása. Hormayer. Taschenbuch. VI. 66.

Die Stadt Hermannstadt. Eine historische Skizze v. Gusztáv Seivert. Festgabe zur Erinnerung an die Generalversammlung des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde in Hermannstadt am 24. August 1859. Mit einem Plan und einer Ansicht Hermannstadts aus clem XVII. Jahrhundert. 8r. 101.

Enstehung und Auflösung der ehem. Probstei des H. La-dislaus v. Hermannstadt und spätere Schicksale der zu der selben gehörigen Güter. Ver. Arch. A. F. I I I . 1848. 339.

Wandkroniken in den Kirchen zu Hermannstadt und Kronstadt. Ver. Arch. A. F. IV. I .

Reschner M. : Zur Kirchengeschichte des Hermanstädter Capitels vor der Reformation. Ver. Arch. N. F. I . 3. N. F. I I I . 3.

Seivert G. : Das älteste Hermanstädter Kirchenbuch. Ver.

Arch. N. F. XI. 3. Deák Farkas: Nagy-Szeben. Mo. s a N.-világ.

1867. 13. Téglás G. : Erdély „Landes Hauptstadt“-járói. Re-

form. 1873.

351.

Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. Abth. I . Rechnungen aus d Archive d. St. Hermannstadt u. d. sächsischen Nation. I . B. v. circa 1380— 1516. Hermannstadt. Fr. Michaelis. 1880.

A szász provincia és Szeben város a XV. évszázadban. „Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. I . B. Nagy-Szeben. 1880. 679. 1. Ism. Zilahi Kiss Béla. Százdok. 1881. 617–27.

Zimmermann Fr. : Die Wirtschaftsrechnungen der Stadt Hermannstadt in d. Archiv d. Stadt IL u. d. sächsischen Nation. Ver. Arch. XVI. B. 629—51.

Albrich Karl: Die Bewohner Hermannstadt im Jahre 1657. Ver. Arch. XVII. B. 1883. 256—90.

Zimmermann Fr. : Das Wappen der Hermannstadt. Mit einer Tafel Wappenbilder. Ver. Arch. XVII. B. 1883. 338— 346.

Herberth Heinz : Der innere u. äußere Rath Hermannstadt zur Zeit Karl VI . Ver. Arch. XVII. B. 1883. 347—485. Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen

Nation. Ein Führer durch dasselbe. Franz Zimmermann.

M. J. Ackner: Jahrbuch 1850. I . Ipolyi: Arch. Közi. II. 245.

A Guraróból idevezető csatorna állít, római eredetű. C.

Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1870. 279.

Római feliratos kövek a Bruckenthal Múzeumban.

Fr. und Heinrich Müller: Ver. Arch. XVI. 1881. 313—0.

Egyházi épületei.

Rupp : Mo. helyr. t. II I I . 229—233.

Ág. ev. fótemplom.

Régi szószéke, eredeti festésével. (Múzeumban). Ülő fali

fülkék.

A keresztre feszítést ábrázoló nagy falkép.

A fótemplom közelében állott csúcsíves kápolna. (Iskolává

alakították, nemrég lebontották.)

Die evang. Kirche zu Hermannstadt. Mittheil. d. C. Com.

1856. I . 158–00.

Die Pfarrkirche der Augsb. Conf. Verwandten zu Hermannstadt. Beschrieben von Samuel Mökesch, cand. der Theo-lo-giae. Mit einer lithogr. Ansinst. der Pfarrkirche. (Ez utóbbin

balról a lebontott kápolna keleti és déli oldala is látható.) Her-

mannstadt. Hochmeistersche und Thierry'sche Buchh. 1839.

8r. 134. (Magában foglalja a templom ösz-szcs síremlékeinek

feliratait is.)

Die Hauptkirche der evang Glaubensgenosse. A. C. in Her-

mannstadt von Joh. Ludov. Neugeboren Hermannstadt. 1855.

(Rövid alkalmi művecske.)

Kőváry: Erd. rég. 292—4.

Müller Fr. : Die Kirch Baud. 41.

Ballagi Aladár: Mária-kápolna. Arch. Ért. 1878. 153—4.

H. I . : M. Biz. 1873. 129.

— Arch. Ért. 1879. 376—84.

Említve Arch. Ért. 1880. LU.

Schnaase: Arch. Ért. X. 118.

Sz-László-kápolna. (Lebontották.)

• H. I . : M. Biz. 1873. 129. Arch. Ért. VIII. 21.

Nagyszebeni és székesfejér-vári régi templom. írták Re-

issenberger Lajos és Henszelmann Imre. Kiadja a M. Tud.

Akad. Arch. Biz. Budapest. A M. Tud. Akad. Könyvkiadóhiva-

tala. 1883. Folio. 85. 1—5. Számos képpel. Ism. Arch. Ért.

1883. I .

Említve Arch. Ért. I V . 1884. VI. 1. 1885. III . 1.

Reissenberg L. : Die evang. Kirche. A. B. in Hermannstadt.

Nagy-Szeben. 1884. 4r. 80 1. Négy kőnyomatú és egy réznyo-

mát táblával és 23 fametszettel a szövegben. Ism. Arch. Ért.

1885. 243—8.

Neugeboren J. Lud. : Die Hauptkirche der Ev. Glaubens-ged-

mossen. A. C. in Hermannstadt.

Die farbigen Ziegel des Turms d. ev. Pfarrkirche in Her-

mannstadt. Korrespb. IX. 19.

A templom fényképe. M. Oiz.

A templom képe. Rajz. Háry Gy. O.-M. Mon. Mo. VII I . 443.

A templomról. M. Biz. 1902. 471.

Huet (Hutterus) szász Comes sírköve. 1607.

Bárczay O. : Arch. Ért. 1893. 436.

Hecht György síremlékének gipszöntvénye. E. kiáll. k. 292.

Frank Valentin nagyszebeni királybíró síremléke.

Bástya-tornyok.
Reissenberg : Ver. Arch. XXI. 507—14. Képtáblával és a város több tornyának képével. Kapuk, tornyok és bástyák fénymérei. M. Biz. 1873. 33.

Tanács hár.
Reissenberg L. : Ver. Arch. XXI. B. 462—88. Alaprajz és több fametszetű képpel. Storno F. : Arch. Ért. II. 1805. 5-0. Fényképei. M. Biz. 1873. 33. Képe. Rajz. Háry Gy. O.-M. Mon. Mo. VII. 441.

Roland-szobor.
Römer: Arch. Ért. X. 1876. 16—7. Képpel. Magánházak : Schacher-féle ház. Huetplatz 17. sz. Göllner-féle ház. Gr.-Ring 8. sz. Reisner-Gasse 9. sz. Haller-féle ház. Gr.-Ring 17. sz. Wien-Gasse 4. sz. Gr.-Ring 15. 23. sz.

Kőváry L. : Nagy-Szeben városháza és több magánépülete. Erd. rég. 308—9. Reissenberg L. : Ver. Arch. XI. 484—507.

— — Ueberreste der Gothik und Renaiss. an Profanbauten in Hermannstadt. Ver. Arch. XXI. B. 401—514. Ism.

Arch. Ért. 1888. 271—2. (Több ház leírásával.) Gót és renaiss. magánépületekről. Arch. Ért. 1888. 440.

Br. Bruckenthal-féle képtár.
Dr. Tóth Sándor: Fóv. Lapok. 1880. 134. 140. 142.

Pellengér.
H. Herbert : Der Pranger in Hermannstadt. Korrespb. VII. 1884. 134—5.

Nagy-Talmács. L. Talmács. Neppendorf. L. Kis-Torony. Neudorf. L. Szász-Ujfalu. Neustadt. L. Keresztenyfalva. Oláh-Pián. L. Felső-Pián. Orlát. R. k. templom. 1706.

Régi kastély romjai 1840-ben még álltak.
Schern. Transs. 1882. 50. G. k. templom. 1796.

Sematismul. Fogaras. 1900. 550. Orlát falu melletti Meszeshegységen állít, várerősség. M. J. Ackner: Jahrbuch. 1850. I. I p o l y i : Arch. Közi. I I . 201. Említve Arch. Ért. 1892. 263.

Paplaka és Resinár között a magas hegységen vár-sánezek. **Între Poplaca și Răsinari – situri de apărare /**

Ackner: Kronstädter Zeitung. Satellit nevű mellékklapjában. 124-12. sz. — — Jahrb. 1856. I. Ipolyi : Arch. Közi. I I . 262.

Rakovica mellett a Csetatyén körsánekok ragasznélküli falrakások. Az Olt balpartján a Vöröstoronyoszorosnak ez volt egyetlen őrzője. **Racovița – altar biserică ortodoxă** [Q]

Ackner: Jahrb. 1850. I. I p o l y i : Arch. Közi. I I . 203.

Ratsch. L. Récse. Reichau. L. Réhó. Reuszdörfchen. L. Rosz-Csür. Reuszmarkt. L. Szerdahely. Resinár. G. k. templom és falképei.

Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 79.

Sellenberk (Schellenberg). Ág. ev. román ízlésű templom.

Selimbăr – biserică evanghelică

S. Philp. ev. pap jel. M. Biz. 1874. 142.

Stolzenburg. L. Szelindek. Szakadat (Sakedat). Ev. templom. Slimnic -biserica evanghelică [X]Q

Müller Fr. : Die Kirch. Bauk. 42. I un A templom helyreállítása.

Említve Arch. Ért. 1878. 277. » r" " – H W L 1884. IV. I. f VI

I I . 1*T-4Xr-i.

Rozsonai József lelkész jel. M. Biz. 1883. 29. 37. Szalay Ferenc építész szakértői véleménye s rajzai. U. ott. Steinl Imre jel. U. ott. 1889. 74. 79. 81. L. még M. Biz. 1884. 28.

34. 72. 75.

Szászahúz. G. k. fatemplom, cseréppel fedve. **Săsăuș – biserică ortodoxă** [X]Q

Cematismul. Fogaras. 1900. 227.

Szász-Ujfalu (Neudorf). Ág. ev. románizlésű templom. **Nou Săsesc – biserică ortodoxă** [X]Q

Fr. Müller: Jahrb. der K. k. C. Comm. I I I . 1859. Wilhelm Capesius ev. pap jel. M. Biz. 1874. 142.

G. k. fatemplom.

Sematismul. Fogaras. 1900. 226.

Szelindek (Stolzenburg). Ág. ev. templom. **Slimnic – biserică evanghelică** [X]Q

J. Hebert ev. pap jel. M. Biz. 1874. 142. Fényképei. M. Biz. O Rex Gloriae stb. és XPS REX Venit in pace. 1518. stb. fejiratú harangok.

Müller Fr. : Ver. Arch. N. F. IV. 1859. 223. 225. Pacskalata. Rómer-hagy. XLII. sz. cs. M. Biz. **Pe clopot – „Rex Gloriae” si „XPS REX Venit in pace. 1518”** [X]Q

Szelindeki várrom alagúttal.

Kőváry L. : Erd. rég. 250—1. Hunfalvy J. : Mo. és Erd. Kép. I I I . 78. Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 79.

Szelistye (Großdorf). Megerősített templom.

Storno F. : Arch. Ért. I I . 1869. 23.

(Tévesen Grassau-nak nevezik, holott cz Kereszteny-szigetet jelent. L. Arch. Ért. V I . 50. és Helyszégnévtár. 1898.)

G. k. templom és falképei. **Săliște – biserică ortodoxă** [X]Q
Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 79. Szelistyei vár romjai a hegységenben.

M. J. Ackner: Jahrb. 1850. I. Ipolyi : Arch. Közi. I I . 261.

Bruno: Századunk. 1840. 39.

G. k. templom. Régi falképei.

Rómer : Régi falk. 142.

Szemecz (Wartburg) hegycsúcs, a Szeben folyónak Oltba szakadásánál földhányások és sáncok. M. J. Ackner : Jahrb. 1856. I I . Ipolyi : Arch. Közi. I I . 262.

Sz-Erzsébet (Hammersdorf). Római alapfalak az ev. templom körül. **Gușterița – zid roman în jurul bisericii evanghelice** [X]Q

M. J. Ackner: Jahrb. d. C. Com. 1856. I .

— — Neugebauers Besuch in Hammersdorf. Transs. 1847.

142—3. 146—8. 150—2. Ipolyi : Arch. Közi. I I . 245. C.

Goos : Ver. Arch. N. F. XIII. 1870. 278.

Pálos-zárda helye.

Ádám Iván : Egyh.-műv. Lap. 1883. 73.

Ág. ev. templom, átépített román ízlésben. Müller Fr. : Die

Kirch. Bauk. 42. Kleinrath ev. lelkész jel. M. Biz. 1874. 142.

Storno F. rajza. Arch. Biz. L. Gerecze. M. Biz. Rajztj.

Szerdahely (Reuszmarkt). Cedoniaes nevű római város helye. **Miercurea Sibiului**

C. Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1876. 302.

Ág. ev. védelmi templom. **Biserica evangelică** [X]Q

Storno F.: Arch. Ért. I I . 1869. 5. GestalJer M. lelkész jel.

M. Biz. 1875. 56.

R. k. pleb. templom. 1770.

Schein. Transs. 1882. 55.

Kis- és Nagy-Ápold között római út és nagyobb római város maradványai. **Apoldu de Sus – urme drum roman** [X]Q

A szászsebesi úton egy magánház szögletkövén koszorúba foglalt hét alak domborművű képe.

M. J. Ackner: Jahrb. d. C. Com. 1856. I. Ipolyi : Arch. Közi. I I . 232.

Ackner M. J.: Das nächst Reuszmarkt entd. röm. Grab.

Transs. 1858. 177—8.

Szibiel. Várrom a határban. **Sibiel – cetate medievală, ruine** [X]Q

Georgievits Sándor orláti lelkész ásatásairól szóló jel. M.

Biz. 1889. 78. 92.

Talmács (Talmesch). Római castrum. (Három oldalát el-

mosta a Zód vize.) **Tălmaci – castru roman – actualmen-**

te pe teritoriul comunei Boia

A helység közepén állott római eredeti torony, elpusztult.

Talmács és Vöröstorony között Landeskrona várhegyen római út nyomai.

Talmács mellett Szeben felé római út nyomai.

M. J. Ackner: Jahrb. 1856. I .

— — Die Colonien in Sieben. 37.

Ipolyi : Arch. Közi. I I . 244. 262.

C. Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1876. 313.

Kőváry: Erd. r. 142—4.

Ág. ev. templom. **Biserica evangelică** [Q]

Hunfalvy J. : Mo. és Erd. Kép. I I I . 73. Képpel.

Talmácsvára (Landeskrona) várrom.

Balássy Ferencz: Szelistye és Talmács várának és területének jogtörténeti nyomozása. Századok. 1872. 86—95. Fr. Hirn ev. pap jel. M. Biz. 1874. 142.

Thalheim. L. Dolmány.

Tófeld (Hochfeld). Romladozó g. k. templom és falképei.

Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 79.

Toporcsa. G. k. fatemplom, cseréppel fedve. Topârcea – biserica ortodoxă [X]Q

Sematism. Fogaras. 1900. 506.

Újegyház. Ág. ev. templom-kastély bástyáinak és körfala-

inak maradványai.

Közig. biz. jel. M. Biz. 1901. 79.

Urwegen. L. Szász-Orbó.

Vorfu lui Portu. A Sil és Maros vízválasztó hegye. Római táborhoz hasonló erőd nyomai a hegy nyergén, a Csetatyén nevű helyen.

C. Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1870. 327.

Veresmart (Rothberg). Ág. ev., eredetileg románizlésű templom.

Fr. Stenrich(?) ev. pap jel. M. Biz. 1874. 142.

Vöröstorony-szorulat. Trecătoarea Turnu Roșu – proba-

bil Landskrone [Q]

Rajzolatok. 1830. I I . 97—8.

Der Rothenthurmpass. Blätter für Geist ect. 1838. 38. 39.

A Vöröstorony mellett szoros. Ország Tükre. 1803. 19.

Képpel. U. ott. 1864. 13. Képpel. Alaprajza 1705-ből a béc-

si K. k. Techn. Adm. Milit. Co-

mité-nél. M. Biz. 1880. 36.

A rómaiak szoros erődjei.

C. Goos: Ver. Arch. N. F. XIII. 1870. 304.

Vöröstorony déli oldalán bárm+aaknák, római bányászeszközökkel. **Urme de minerit roman** [Q]

Az ország határánon álló Trajanakupu nevű rom. **Poarta lui**

Traian – probabil castrul de la Boia [Q]

Vöröstoronytól egy órányira az Olt és Lauterbach össze-

folyásánál erős torony állott, de elmosta a ví

